

Πρεβεζάνικα Χρονικά

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 57-58 (2021)

Ήθη και έθιμα της σουλιώτικης κοινωνίας. Το έθιμο της αντεκδίκησης-βεντέτας

Φρειδερίκη-Αλίκη Νάσση

Copyright © 2024, Φρειδερίκη-Αλίκη Νάσση

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νάσση Φ.-Α. (2021). Ήθη και έθιμα της σουλιώτικης κοινωνίας. Το έθιμο της αντεκδίκησης-βεντέτας. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 365–378. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/prevchr/article/view/36550>

Ηθη και έθιμα της σουλιώτικης κοινωνίας Το έθιμο της αντεκδίκησης-βεντέτας

Το έθιμο της αντεκδίκησης-βεντέτας, μία μορφή του οποίου είναι γνωστή και στην αρχαία ελληνική εποχή ως αυτοδικία, επισημαίνεται ως κυρίαρχο στοιχείο εθιμικού δικαίου στη λειτουργία της σουλιώτικης κοινωνίας. Οι ρίζες του είναι βαθιές και ανάγονται στην ομηρική¹ αλλά και την προομηρική² ακόμα εποχή, ενώ καταγράφεται με διάφορες μορφές ως εκδίκηση αιματηρή για τον θάνατο αγαπημένου προσώπου, τόσο στην ελληνική όσο και στην ξένη μυθολογία.³

¹ Στη ραψωδία Σ της *Ιλιάδας*, στ. 497-508, περιγράφεται σκηνή δίκης δύο ανδρών, λόγω προηγηθείσας βεντέτας μεταξύ τους και συμφωνίας αποζημίωσης που δεν τηρήθηκε. «Οι άνδρες, όμως, ήταν στην αγορά όλοι μαζεμένοι. Εκεί είχε σηκωθεί κανγάς. Δύο άνδρες μάλωναν για την εξαγορά κάποιου σκοτωμένου. Ο ένας υποστήριζε και βεβαίωνε τον κόσμο πως τα είχε ξεπληρώσει όλα, ο άλλος πάλι αρνιόταν και έλεγε πως δεν είχε πάρει τίποτε. Και θέλαν κι οι δυο να πάνε στον δικαστή να βγάλει απόφαση. Οι άνθρωποι φώναζαν επιδοκιμαστικά και για τους δύο, μισοί με το μέρος του ενός, μισοί με του άλλου. Οι κράχτες πάλι προσπαθούσαν να κρατήσουν τον κόσμο. Και οι γέροντες κάθονταν πάνω σε λαξεμένες πέτρες, μέσα στον ιερό κύκλο, και κρατούσαν στα χέρια τους τα ραβδιά των κηρύκων που η φωνή τους έφτανε ως τον αιθέρα. Σ' αυτά ακουμπισμένοι ύστερα σηκώνονταν και δικάζαν, καθέννας με τη σειρά του. Στη μέση ήταν ακουμπισμένα δύο τάλαντα χρυσάφι, για να δοθούν σε αυτόν που ανάμεσά τους θα έβγαζε την πιο δίκαια κρίση (...).» (μτφρ. Όλγα Κομνηνού-Κακριδή).

² Ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια*, βιβλίο 5 (1132) θεωρεί εισηγητή του εθίμου της ανταπόδοσης-αυτοδικίας (αντιπεπονητός) τον έναν εκ των τριών δικαστών-κριτών του Κάτω Κόσμου, τον Ραδάμανθυ: «(...) ει κε πάθι τα τ' έρεξε, δίκη κ' ιθεία γένοιτο», δηλαδή «μόνο όταν πάθει ό,τι έκανε, θα αποδοθεί σωστά η δικαιοσύνη». Η Ντάραμ (1863-1944) (DURHAM 1990) αναφέρει ότι το έθιμο χρονολογείται από την Εποχή του Ορείχαλκου (3000-1200 π.Χ.). Η θεωρία δε ότι είναι και έθιμο των Ιλλυριών έχει βάση, εάν συνδεθεί με το γεγονός ότι το έθιμο στα Βαλκάνια καταγράφεται κυρίως σε κοινωνίες, στις οποίες διαβιώνουν Αλβανοί και Αρβανίτες, όπως η Αλβανία, κυρίως η βόρεια, το Μαυροβούνιο, το Κόσοβο και η Τσαμουριά. Και η άποψη ότι πρόκειται για έθιμο προϊστορικών φυλών δεν απέχει από την πραγματικότητα, αφού η μυθολογία όλων των λαών βρίθει μύθων εκδίκησης με αίμα.

³ Ενδεικτικά αναφέρει την υποχρέωση του βασιλιά των Αθηνών Αιγαία να αποστέλλει στην Κρήτη ετήσιο φόρο αίματος επτά νέες και επτά νέους ως τροφή για τον Μινώταυρο. Η απαίτηση αυτή δεν ήταν παρά η αντεκδίκηση-βεντέτα του βασιλιά της Κρήτης Μίνωα για τον φόνο του γιου του Ανδρόγεω από τους Αθηναίους. Κίνητρο αυτής της ανόσιας πράξεως υπήρξε ο φθόνος για τη νίκη του βασιλόπουλου στους αθλητικούς αγώνες που είχαν διεξαχθεί στην Αθήνα μεταξύ Κρητών και Αθηναίων. Στην αιγυπτιακή δε μυθολογία ο θεός Ωρος εκδικείται τον θάνατο του πατέρα του Όσιρι φονεύοντας με τη σειρά του τον δολοφόνο και αδελφό του πατέρα του Σεθ και αποκαθιστώντας την Μάατ (κοσμική και κοινωνική τάξη) στην Αίγυπτο.

Ως έθιμο με συγκεκριμένη δομή και κανόνες απαράβατους ως προς την τέλεσή του υπήρξε ιδιαίτερα διαδεδομένο σε περιοχές και κοινωνίες κλειστές, όπως στη γειτονική Αλβανία, όπου διατηρείται έως και σήμερα, στο βόρειο τμήμα της,⁴ και στην περιοχή της Σκόδρας, σε φθίνουσα πορεία,⁵ αλλά και στο Μαυροβούνιο,⁶ στο Κόσοβο,⁷ στην Τσαμουριά,⁸ στην Κρήτη⁹ και στη Μάνη,¹⁰ και ακόμα στην Κορσική,

⁴ Στη βόρεια Αλβανία, όταν φονεύεται ένα μέλος της οικογένειας, τότε η οικογένεια του νεκρού παίρνει το ματωμένο ρούχο του και το τοποθετεί σε σημείο έξω από το σπίτι, συνήθως στην αυλή, ώστε να γνωστοποιήσει στα άλλα μέλη της κοινωνίας ότι βρίσκεται σε βεντέτα. Αυτό σημαίνει ότι, ως εκδίκηση για το αίμα που χύθηκε στην οικογένειά τους, θα φονεύσουν ένα αρσενικό μέλος από την οικογένεια του φονέα. Προϋπόθεση το αρσενικό να είναι από το σόι του πατέρα. Για τον λόγο αυτόν τα αρσενικά της άλλης οικογένειας αναγκάζονται να παραμένουν κλεισμένοι εντός της οικίας τους, για να αποφύγουν τον θάνατο. Η βεντέτα λήγει είτε με χρηματική αποζημίωση είτε με την επέμβαση του ιερέα είτε με τον λόγο τιμής-μπέσα (besa). Σε περίπτωση συμφιλίωσης, οι αρχηγοί των δύο οικογενειών τοποθετούν στην εξώπορτα έναν σταυρό (GJECONI 1993a, 105).

⁵ Στη Σκόδρα ισχύει ακόμη και σήμερα το «Κανούν» και 68 οικογένειες παραμένουν κλεισμένες στις οικίες τους, προκειμένου να αποφύγουν τις συνέπειες της βεντέτας. Μεταξύ αυτών βρίσκονται και μικρά παιδιά, τα οποία στερούνται τη μόρφωση και την ελευθερία τους, ενώ διαβιώνουν υπό συνθήκες διαρκούς άγχους και φόβου, η δε έξοδός τους θα σημαίνει και το τέλος τους. Ένας εξ αυτών είναι και ο δεκαεπτάχρονος Cristian Luli, τον οποίο παρουσίασε η τηλεοπτική εκπομπή «Μηχανή του Χρόνου», κλεισμένος από το 1995 στην οικία του και φοβούμενος την εκδίκηση της οικογένειας Vukaj. Η κατοικία θεωρείται ιερός χώρος και δεν παραβιάζεται, αν και ο κανόνας αυτός δεν τηρείται πάντα από τους εκδικούμενους, όπως και η εξαίρεση των γυναικών και των ιερέων από τον Κανόνα (Κανούν). Το Κανούν (Κανούν του Λεκ Ντουκαγκίνι) είναι το σύνολο των νόμων και των εθίμων, το οποίο στα μέσα του 19ου – αρχές 20ού αιώνα έλαβε αυτήν την ονομασία (Kanun/Κανούν, δηλαδή Κανόνας). Οι νόμοι και τα έθιμα που συμπεριελήφθησαν στο Kanun, ίσχυαν από το 1459-1479 και διατηρήθηκαν και επί Τουρκοκρατίας ως αντίσταση κατά των Τούρκων. Η συγκέντρωσή τους και το όνομα Kanun οφείλεται στον Lekë Dukagjini [Λεκ Ντουκαγκίνι (1410-1481)], δούκα-πρίγκιπα της Αλβανίας, καθολικό στο θρήσκευμα και κάτοικο Κοσόβου, ο οποίος επέβαλε και την εφαρμογή τους. Οι νόμοι και τα έθιμα του Kanun του Dukagjini γράφτηκαν και δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά σε περιοδικό (1913-1929) από τον καθολικό ιερέα Shtiefen Konstandin Gjecovi. Προσπάθειες εξάλειψης αυτού του φαινομένου έχουν γίνει στη γειτονική χώρα, στην περιοχή της Σκόδρας, χωρίς ιδιαίτερη, όμως, επιτυχία. Βλ. DRAGOVAJA 1996, JOSEPH, COSTANZO & SLOCUM χ.χ., GJECONI 1993β, 71 κ.εξ., ZABALLANΗ χ.χ.

⁶ Στις αλβανικές κοινότητες του Μαυροβουνίου ίσχυε επίσης η βεντέτα, που ήταν διαδεδομένη και στον σλαβικό πληθυσμό της περιοχής.

⁷ Το Κόσοβο, κατοικούμενο από αλβανικούς πληθυσμούς ως επί το πλείστον, είναι φυσικό να ακολουθεί τον Κανόνα του Ντουκαγκίνι.

⁸ Στην Τσαμουριά το έθιμο ήταν επίσης διαδεδομένο στους μουσουλμάνους αλλά και στους χριστιανούς Αλβανούς.

⁹ Στην Κρήτη τυχόν παραβίαση των κανόνων, τους οποίους η ίδια η κοινωνία και το εθιμικό δίκαιο είχαν θέσει, εύκολα οδηγούσε σε βεντέτα. Ακόμη και σήμερα οικογένειες εξακολουθούν να εχθρεύονται η μια την άλλη και να φθάνουν μέχρι και την αυτοδικία ή τα «οικογενειακά», όπως τα αποκαλούν, λόγω παλαιότερων διαφορών μεταξύ τους και αυστηρής τήρησης του εθιμικού τους δικαίου.

¹⁰ Στη Μάνη ο «γδικηωμός» ή «δικηωμός» ήταν βασικός κανόνας του εθιμικού δικαίου. Η πίστη ότι η ψυχή του σκοτωμένου θα ησύχαζε μόνο αν έπαιρναν το αίμα του πίσω και η κοινωνική περιφρόνη-

τη Σικελία, τους Βεδουίνους και το Αφγανιστάν, την Τουρκία, την Αραβία, την Πολωνία, και επίσης και σε χώρες της Ευρώπης, όπως η Ισλανδία και η Σκωτία.

Κοινωνίες στενά συνδεδεμένες με τον δεσμό του αίματος, της τιμής της οικογένειας και της αξιοπρέπειας κάθε μέλους τους, διαβιούσες συνήθως σε ορεινές και δυσπρόσιτες περιοχές και μη έχουσες τη δυνατότητα να έλθουν σε επαφή με άλλο πολιτιστικό περιβάλλον και να ανοίξουν τους πνευματικούς και πολιτισμικούς τους ορίζοντες, αδυνατούσαν και αδυνατούν να διαχειριστούν με πιο ανθρώπινο και πολιτισμένο τρόπο αυτές τις καταστάσεις. Αρκούσε μια δημόσια προσβολή, όπως η εξύβριση, η χειροδικία, η συκοφάντηση, η ήττα σε πάλη και το ξαρμάτωμα, οι κλοπές ζώων, οι πολιτικές και κληρονομικές διαφορές, η μοιχεία,¹¹ η αθέτηση του λόγου-μπέσας ή του όρκου, η αρπαγή κόρης ή νύφης, η διάλυση αρραβώνων, ακόμη και ο φόνος κάποιου ζώου, για να ξεκινήσει η βεντέτα.

Το έθιμο αυτό είναι γνωστό και στην αρχαία ελληνική κοινωνία –εντοπίζεται στην τραγωδία¹²–, ως εκδίκηση για τον φόνο αγαπημένου ή συγγενικού προσώπου, ωστόσο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί καθαρά ελληνικό, αφού παρατηρείται και σε κοινωνίες της Ασίας και των Βαλκανίων.

Στις κοινωνίες αυτές, η δομή των οποίων υπήρξε θεμελιωμένη στις πατριές-φάρες, η διαβίωση εξαρτάτο κατά ένα μεγάλο μέρος από τη διατήρηση του παραγωγικού δυναμικού και των μάχιμων μελών, επομένως είναι αυτονόητο ότι η διάσπαση της κοινωνικής συνοχής και δη με τον θάνατο ενός μέλους – συνδεδετικού κρίκου, επέσυρε και την αντίστοιχη ποινή για τον δράστη.

Επόμενο είναι και στο Σούλι να ίσχυε ο νόμος της αντεκδίκησης ή της αυτοδικίας, αφού και εκεί υπήρχε οργάνωση σε φάρες ή γένη και υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικός ο δεσμός αίματος. Οι οικογένειες, συνδεδεμένες με συγγένεια εξ αίματος ή και εξ αγχιστείας, με τους ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς των παλαιότερων παραδοσιακών οικογενειών, αισθανόμενες την ανάγκη για διατήρηση του μάχι-

ση του «αδίκηωτου» οδηγούσαν στη βεντέτα. Οι «τρόχαλοι», οι (ερείπωμένοι) Πύργοι της Μάνης καταμαρτυρούν το ξεριζώμα ολόκληρων γενεών. Βλ. ΑΛΕΞΑΚΗΣ 1980, 107-114, ΟΙ ΜΑΝΙΑΤΕΣ ΕΙΝΑΙ ΠΑΝΤΟΥ Χ.Χ., Η ΒΕΝΤΕΤΑ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ Χ.Χ., FLASH TEAM 2020, ΒΑΡΔΑΚΗΣ 2008, 287-396.

¹¹ Η Ελένη Καρακίτσου, πρώτη σύζυγος του Μάρκου Μπότσαρη, κατά την εκδίκηση της υπόθεσης του διαζυγίου τους στην Κέρκυρα, απαντώντας στην εναντίον της κατηγορία για μοιχεία, αναφέρεται στο έθιμο των Αλβανιτών (Αρβανιτών), σύμφωνα με το οποίο ο σύζυγος, για να ξεπλύνει την ντροπή, έπρεπε να φονεύσει τον εραστή και τη σύζυγο. Στην απολογία της δε, μεταξύ άλλων, αναφέρει: «(...) Αν ούτως είχαν το πράγμα, διατί ο πενθερός μου και πενθερά μου δεν έβανον να πιάσουν και να φονεύσουν τόσον τον Κώστα του Στάθη, όσον και εμέ την, κατ' αυτούς, μοιχεύουσαν, οπού τούτο είναι χρέος και νόμος κοντά εις τους Αλβανήτας δια να πλυθούν από την εντροπήν (...)». Βλ. ΓΑΚ – Αρχαία Νομού Κέρκυρας, Φ. 7/189, Μητροπολίται, Ιερόθεος ο Κερκύρας Αρχιεπίσκοπος, σ. 6.

¹² Σοφοκλή *Ηλέκτρα*, Αισχύλου *Χοηφόροι*, 309-314: «(...) Η γλώσσα του μίσους με γλώσσα του μίσους πληρώνεται, η δίκη το διαλαλεί που έμπρακτα το χρέος εξοφλάει. Στη φονική πληγή αντιστοιχεί τιμωρία πληγή φονική όποιος πράξει θα πάθει, ο γέροντας μύθος έτσι φωνάζει (...)». Αισχύλου *Αγαμέμνων*, Ευριπίδη *Ορέστης*, *Ιφιγένεια εν Ταύροις* κ.ά.

μου και παραγωγικού δυναμικού τους και για επιβίωση, θεωρούσαν κάθε απειλή ή προσβλητική ενέργεια εναντίον έστω και ενός εκ των μελών τους ζήτημα τιμής και προσβολή όχι μόνον για τον ίδιο και την οικογένεια αλλά και για την ευρύτερη κοινωνική ομάδα, ως προς την αντιμετώπισή του.¹³

Η τρωθείσα τιμή της οικογένειας, της κοινωνίας και του αρχηγού κάθε φάρας, θέμα ιδιαίτερα σημαντικό στις αρβανίτικες κοινωνίες, αποτελούσε έναν επιπλέον σοβαρό λόγο για την άμεση και παραδειγματική τιμωρία εκείνου ή εκείνων, οι οποίοι τόλμησαν να προσβάλουν ή, ακόμα χειρότερα, να αφαιρέσουν τη ζωή ενός ή περισσότερων μελών κάποιας οικογένειας. Για τον λόγο αυτό στους πολέμους με τους εχθρούς τους, Τούρκους ή μουσουλμάνους Αλβανούς, τα συγγενικά μέλη μιας σουλιώτικης φάρας αγωνίζονταν δίπλα-δίπλα, έτσι, ώστε να έχουν τη δυνατότητα άμεσα να εκδικηθούν για τον φόνο κάθε δικού τους που έχανε τη ζωή του στη μάχη.

Ανάμεσα στα γένη στα οποία είχε δημιουργηθεί η βεντέτα, επικρατούσαν ισχυρά μίσση, κατά τον Ιωάννη Λαμπρίδη.¹⁴ Κάθε κατοικία είχε το δικό της κλειστό πηγάδι, περίβολο ψηλό για την ασφάλειά της και πολλές φορές αναγκαζόταν να μετοικήσει στα υποτελή χωριά της.

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς και ο Λάμπρος Κουτσονίκας χαρακτηρίζουν το έθιμο «βάρβαρον συνήθειαν» και δικαιολογημένα, διότι αφορούσε τον φόνο αρσενικών μελών, η συμμετοχή των οποίων στην παραγωγική διαδικασία και στον πόλεμο υπήρξε καθοριστική για την ίδια την επιβίωση τόσο της οικογένειας όσο και του οικισμού και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

Η βεντέτα δεν αφορούσε πάντα την εθμικώς δικαίω απόδοση δικαισύνης μετά φόνου αλλά και υλικές καταστροφές ως αντίποινα για κάποια προηγηθείσα ανθρωποκτονία. Ο Άγγλος περιηγητής H. Holland,¹⁵ ο οποίος βρέθηκε στο χωριό Ρατζάρι (Ratzari) της Τσαμουριάς, αντίκρισε 40-50 πυρπολημένες ή κατεστραμμένες κατοικίες του χωριού, εξαιτίας εκδικητικών ανταποδοτικών πράξεων μεταξύ γενών.

Η ετυμολογία

Η λέξη την οποία μεταχειρίζονταν οι Σουλιώτες για να δηλώσουν τον όρο βεντέτα, αυτήν «την βάρβαρον συνήθειαν του 17ου αιώνας», όπως μας πληροφορεί

¹³ Κάθε προσβολή ατόμου προς άτομο-μέλος μιας οικογένειας, εθεωρείτο προσβολή προς την ίδια την πατριά-φάρα. Για τον λόγο αυτό και ο αρχηγός της συγκαλούσε αμέσως συμβούλιο και συζητούσαν την ικανοποίηση και τα μέτρα της αντεκδίκησης. Βλ. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ ²1993, 29.

¹⁴ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ ²1993, 29: «Η φόνου δίκη παρά τούτοις ην ιερά. Ην ήθος μετά της θρησκείας συνδεδεμένον και ζήτημα αντεκδίκησεως. Διό και μεταξύ των διαφόρων πατριών, έσθ' ότε δε και των οικογενειών, υπήρχον μίσση, διχόνοιαι και πνεύμα εκδικήσεως, όπερ ηνάγκαζε εκάστην οικογένειαν να έχη υψηλόν της οικίας περίβολον και ίδιον φρέαρ κεκλεισμένον, πολλάς δε εξ αυτών και να μετοικήσωσιν εις τα υποτελή αυτών χωρία».

¹⁵ HOLLAND 1815, 465.

ο Λ. Κουτσονίκας,¹⁶ είναι η γκιακ=αίμα (gjak, u) και το επιβεβαιώνουν και οι γέροντες της Λάκκας και του Φαναρίου με τη φράση «αίμα αντί αίματος» –(γκιακ ν' γκιακ) ή «ντο μαρ γκιάκουν»– θα πάρω το αίμα πίσω, θα εκδικηθώ με την γκιακμάργια (gjakmarrja)¹⁷ –παίρνω αίμα, εκδικούμαι μετά φόνου.

Η λέξη είναι πελασγική-αρβανίτικη, gjaht, oj / κυνηγώ, gjah, u / κυνήγι, θήραμα, gjahtar, i / κυνηγός, gjak, u / αίμα, και ταυτίζεται με την αρχαία ελληνική ιακχή και ιαχή-κραυγή, αλαλαγμός των εν τη μάχη διωκόντων, θρήνος, ολολυγμός των διωκομένων, κραυγή των κυνηγών, κραυγή των ψυχών των νεκρών.¹⁸ Τη συναντάμε δε και σε άλλες γλώσσες, όπως Jagd / κυνήγι (γερμ.), jaceo / νοσώ, πεθαίνω (λατ.), jugulo / φονεύω, σφάζω (λατ.).

Στο λεξικό του Μάρκου Μπότσαρη αναφέρεται επίσης η λέξη «χაკ», αποδίδουσα την έννοια του δικαίου και της δικαιοσύνης γενικότερα. Πρόκειται για αρβανίτικη, επίσης, λέξη και ταυτίζεται με την αρχαία ελληνική Αιακός.¹⁹ Η λέξη αυτή είναι γνωστή στους Αρβανίτες του Φαναρίου και της Λάκκας Σουλίου, και η συνήθης φράση τους σε περιπτώσεις αντεκδίκησης ήταν η «ντο μαρ χάκ'ν» / θα πάρω το δίκιο μου, εκδίκηση, αλλά όχι κατ' ανάγκην με αίμα.²⁰

Όλοι οι χριστιανοί Αρβανίτες, οι οποίοι κατέφευγαν στο Σούλι από τα παρακείμενα χωριά της πεδιάδας, για να αποφύγουν εναντίον τους αντίποινα για συγγενικές τιμωρίες, αυτή τη λέξη χρησιμοποιούσαν επίσης, «γκιακμάργια» ή «γκιακ».

Φυσικό είναι και οι Σουλιώτες, προερχόμενοι στη μεγάλη πλειονότητά τους από τα παρακείμενα χωριά, να ακολουθούν το ίδιο έθιμο και να το τηρούν με την αυστηρότητα, την οποία επεδείκνυαν συνήθως σε ό,τι αφορούσε την τιμή της οικογένειας και κάθε μέλους της.

¹⁶ ΚΟΥΤΣΟΝΙΚΑΣ 1863, τ. 1, 41.

¹⁷ Στη γειτονική Αλβανία, επίσης, η λέξη βεντέτα αποδίδεται με τη λέξη «γκιακμάργια» (gjakmarrja), το πάρσιμο του αίματος πίσω, η ανταπόδοση της αιματοχυσίας, η εκδίκηση στο αίμα με αίμα.

¹⁸ ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ χ.χ., 311· HOFMANN 1974, 138.

¹⁹ Ο Αιακός είναι γνωστός για τη δικαιοσύνη του, ο δίκαιος και σοφός βασιλεύς της Αίγινας, παππούς του Αχιλλέα και πατέρας του Πηλέα, ο οποίος δεν δίστασε να τιμωρήσει με εξορία τους δύο γιους του, Πηλέα και Τελαμόνα, θεωρώντας τους υπαίτιους για τον θάνατο του αδελφού τους Φόκου. Ο Δίας τον όρισε έναν εκ των τριών δικαστών-κριτών του Κάτω Κόσμου, μαζί με τον Ραδάμανθου και τον Μίνωα (Πλάτων, *Γοργίας* 523e.7-524a.7). Η ετυμολογία του ονόματος Αιακός έχει ως εξής: Αϊ-άι / χορταίνω, φουσκώνω, είμαι γεμάτος με κάτι, είμαι πλήρης δυνάμεως και ορμής, ajtur (μετοχή) / πρησμένος, φουσκωμένος, γεμάτος, δυνατός, ορμητικός, και χაკ, ου / hak, u / δίκαιο, ο πλήρης δικαίου και δικαιοσύνης, ο εφαρμόζων και επιβάλλων με πυγμή το δίκαιο, ακόμη και στα τέκνα του. Στο όνομα δε του Αιγαίωνα (Βριάρεω) στον Όμηρο βρίσκεται η ρίζα αϊ=ορμή, δύναμις, (Όμηρος, *Ιλιάδα* Α 404· ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ χ.χ., 20, λήμμα «ΑΙΓΑΙΩΝ, ΩΝΟΣ, ο»).

²⁰ Στις κοινωνίες των μουσουλμάνων Αλβανών, των χριστιανών Αρβανιτών του Φαναρίου, Παραμυθιάς και Λάκκας και της νότιας Αλβανίας ήταν επίσης γνωστή και διαδεδομένη η βεντέτα, αλλά συν τω χρόνω έπαψε να ακολουθείται τόσο αυστηρά, σε αντίθεση με τον «Κανούν» στη βόρεια Αλβανία, το Κόσοβο και το Μαυροβούνιο.

Είναι γνωστή η μακροχρόνια έχθρα μεταξύ των γενών των Μποτσαραίων και των Τζαβελαίων και η αιτία της αποδίδεται σε φόνο αδελφού του Τζαβέλα από αδελφό του Γιώργη Μπότσαρη. Αναφέρεται δε από τον Λ. Κουτσονίκα²¹ και ένα χαρακτηριστικό περιστατικό, το οποίο παρ' ολίγον να οδηγήσει σε βεντέτα μεταξύ των δύο και συγγενικών εξ αγχιστείας οικογενειών, Μπότσαρη και Κουτσονίκα.²² Ο Χριστόφορος Περραιβός μάς πληροφορεί²³ ότι στη διάρκεια αυτών των συγκρούσεων διαμεσολαβητικό ρόλο αναλάμβαναν μόνον οι γυναίκες, διότι οι άνδρες θεωρούσαν μικροπρέπεια και ντροπή να αντιστέκονται σε γυναίκες.²⁴

²¹ ΚΟΥΤΣΟΝΙΚΑΣ 1863, τ. 1, 41-42: Ο Λεοντάρης Παλάσκας, καταγόμενος από το χωριό Γότιστα της Πίνδου, πρώην αρματολός και στην υπηρεσία του Αλή πασά, μετά από πολύ καιρό και για άγνωστο λόγο αποχώρησε από την υπηρεσία του πασά και μετέβη στη Λάκκα Σουλίου προς τον Μπότσαρη. Μετά από λίγο έγινε γαμβρός του, νυμφευθείς τη θυγατέρα του, και, κατά την άνοιξη, άρχισε να ετοιμάζεται για να μεταβεί στα Άγραφα, επιζητώντας κάποιο αρματολίκι. Για τον σκοπό αυτό ήλθε σε συνεννόηση και με τον γιο του Λ. Κουτσονίκα, Γεώργιο, ο οποίος ήταν και ανιψιός του Μπότσαρη και είχε περιπέσει στη δυσμένεια του πατέρα του για οικογενειακούς λόγους. Ο Λ. Κουτσονίκας, όταν πληροφορήθηκε την προσέγγιση του Παλάσκα στον γιο του, ταραχτήκε και διεμήνυσε στον πρώτο να μην τον παρασύρει μαζί του, προειδοποιώντας τον ότι αυτό θα έχει βαριές συνέπειες, ακόμη και για την ίδια τη ζωή του. Ο Παλάσκας, όμως, ενώ υποσχέθηκε ότι δεν θα τον πάρει μαζί του, έπραξε το αντίθετο και σε μια συμπλοκή με τους Τούρκους στο Χαλίκι της Θεσσαλίας ο Γεώργιος φονεύθηκε. Η είδηση αυτή καταλύπησε την οικογένεια Κουτσονίκα και όλα της τα μέλη απαιτούσαν την αντεκδίκηση κατά του Παλάσκα, ο οποίος το φθινόπωρο, κυνηγημένος από τους Τούρκους, κατέφυγε στον πεθερό του στη Λάκκα. Όταν το πληροφορήθηκε αυτό ένας από τους γιους του Κουτσονίκα, ο Ζυγούρας, μόνος και χωρίς την πατρική άδεια έλαβε τα όπλα και κατευθύνθηκε προς το Παλαιοχώρι, όπου κατοικούσε ο θείος του Μπότσαρης. Φθάνοντας εκεί, ανέμενε τον Παλάσκα να εξέλθει από την οικία του Μπότσαρη, για να τον φονεύσει, ακολουθώντας τη βάρβαρη συνήθεια του 17ου αιώνα, «αίμα αντί αίματος». Μετά από πολύωρη προσμονή και καθώς ο Παλάσκας δεν έβγαινε εκτός οικίας, βλέποντας τον αδελφό του Παλάσκα να βγαίνει, τον πυροβόλησε και τον τραυμάτισε. Κατά τύχη επέζησε και το τραύμα ιάθηκε. Ο γερο-Μπότσαρης, μαθαίνοντας το συμβάν, εξοργίστηκε, διότι το θεώρησε προσβολή κατά του ίδιου από τον γαμβρό του Κουτσονίκα, και ζήτησε να τον συλλάβουν και να τον τιμωρήσουν με θάνατο. Ο Ζυγούρας, ταχύπους ων, κατάφερε να τους ξεφύγει και έφθασε σε ένα χωριό που ανήκε στη φάρα των Κουτσονικαίων, μία ώρα μακριά από το Παλαιοχώρι, και εκεί αναζήτησε καταφύγιο. Όταν έφθασαν οι άνδρες του Μπότσαρη, βρήκαν τους χωρικούς οπλισμένους απέναντί τους. Οι Μποτσαραίοι, ψύχραιμα σκεπτόμενοι, αποφάσισαν να μην ξεκινήσουν πόλεμο μεταξύ των δύο συγγενικών οικογενειών και επέστρεψαν στο Παλαιοχώρι. Από αυτό το γεγονός ξεκίνησε η δυσμένεια μεταξύ των οικογενειών, η οποία θα μπορούσε να προκαλέσει εμφύλιο πόλεμο αντεκδίκησης μεταξύ τους, αλλά οι καπεταναίοι, λογικά σκεπτόμενοι και λόγω και της συγγένειας μεταξύ τους, κατάφεραν να την αποσοβήσουν. (Η απόδοση στη νεοελληνική έγινε από τη γράφουσα).

²² Η Δέσπω, σύζυγος του Γιώργη Μπότσαρη, καταγόταν από τη φάρα των Κουτσονικαίων.

²³ ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ 1956, 56-61.

²⁴ Οι γυναίκες, ως πρεσβευτές της συμφιλίωσης, και στους Τσάμηδες αναλάμβαναν τον ρόλο του διαμεσολαβητή για τον τερματισμό τέτοιων συγκρούσεων και άδικης αιματοχυσίας. Απολάμβαναν τον σεβασμό όλων και μετέβαιναν με ασφάλεια και χωρίς φόβο στα μέτωπα των συγκρούσεων. Οι συνομιλίες πραγματοποιούνταν στα δωμάτια των αρχηγών των φυλών μεταξύ των γυναικών των

Ωστόσο, δεν κατάφερε πάντα η μεσολάβηση μιας γυναίκας να επιτυγχάνει τον σκοπό της, με συνέπεια φάρες Σουλιωτών να αναγκάζονται να μετοικήσουν σε παρακείμενα χωριά και υποτελή τους, για να αποφύγουν την αντεκδίκηση. Εκείνο δε το οποίο έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξαίρεση των γυναικών από τη βεντέτα, ήταν ο ιδιαίτερα σημαντικός ρόλος της ως προς την παροχή στον τόπο τέκνων και διαδόχων. Και αυτό καταδεικνύεται και από την αποζημίωση που προσφερόταν για τον φόνο γυναίκας, η οποία ισοδυναμούσε με τον αριθμό των τέκνων που θα μπορούσε να τεκνοποιήσει.²⁵ Και η υψηλή αυτή αποζημίωση λειτουργούσε ανασταλτικά στην πρόθεση να φονεύσει κάποιος μια γυναίκα.

Ο τρόπος δράσης των μελών μιας οικογένειας είναι γνωστός στις δύο περιοχές Φαναρίου και Λάκκας και έχει παραδοθεί από γενιά σε γενιά με την προφορική παράδοση. Άμεσα ο αρχηγός της οικογένειας ή της φάρας συγκαλούσε τα μέλη της και αποφάσιζαν τον τρόπο δράσης, ώστε να εκδικηθούν την ανθρωποκτονία μέλους της οικογένειας ή της φάρας. Πολλάκις αρκούσε και ο δεσμός εξ αγχιστείας, για να ενώσει όλα τα αρσενικά μέλη στην αντεκδίκηση. Ο συνήθης τρόπος απόδοσης δικαιοσύνης ήταν η θανάτωση του ίδιου του δράστη με μια σφαίρα. Μετά από συνεχή παρακολούθησή του με το αρβανίτικο φανερό ή κρυφό καρτέρι (πρίτσια), οι εκδικητές, όταν τον συναντούσαν, τον φώναζαν με το όνομά του και τον πυροβολούσαν κατάστηθα. Το πισώπλατο φονικό απαγορευόταν, αφού και η βεντέτα ακολουθούσε τους αυστηρούς άγραφους κανόνες ηθικής αυτών των κλειστών κοινωνιών με τις βάρβαρες συνήθειες και την αυστηρή απόδοση της δικαιοσύνης, έτσι όπως εκείνες την αντιλαμβάνονταν. Φόνευαν ή τον ίδιο τον φονιά ή ένα συγγενικό του πρόσωπο, αν εκείνος είχε καταφύγει σε άγνωστο μέρος, για να αποφύγει την εναντίον του εκδίκηση με αίμα. Για τον λόγο αυτό οι πρωταίτιοι των βεντετών αναγκάζονταν να μετοικήσουν σε άλλον τόπο μαζί με τις οικογένειές τους, για να μην πληρώσουν τα αρσενικά τέκνα τους ή οι συγγενείς τους τη δική τους ενέργεια.

Στη Μάνη,²⁶ αν κάποιοι Μανιάτες οδηγούνταν σε παρεξήγηση μεταξύ τους, ή θα μονομαχούσαν ή θα καλούνταν στο εξής «οχτροί». Εάν τα συμβούλια της Γεροντικής και των δύο οικογενειών δεν κατάφεραν να συμφιλιώσουν τις οικογένειες, τότε κήρυσσαν τον πόλεμο και με κωδωνοκρουσίες στην οικογενειακή τους εκ-

δύο αντιμαχόμενων μερίδων και εκεί εξέθεταν με δάκρυα στα μάτια τους τα προβλήματα και τη δυστυχία που είχε επιφέρει στις οικογένειές τους η κοινή μοίρα των θανατωμένων ανδρών, καθώς οι δεσμοί του κοινού αίματος ήταν αρκετά ισχυροί. Με κοινό στόχο την επίτευξη της συμφιλίωσης, προκειμένου να προστατευθούν οι ζωές των αρσενικών μελών των οικογενειών τους, πλησίαζαν τους οργισμένους άνδρες των οικογενειών τους και με παρακλήσεις, ικεσίες και συνομιλίες, άξιες υψηλού πολιτισμού, τους έπειθαν να δώσουν τα χέρια. Σπάνια δε αυτές οι συνομιλίες αποτύγχαναν, αφού σε αυτές συμμετείχαν και μικρά παιδιά, αγόρια και κορίτσια. Βλ. ΡΟΥΚΕΒΙΛΛΕ 1826, 566-567.

²⁵ ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ 1956, 56: «(...) οσάν οπού έχουν έναν νόμον τοιούτον ότι όποιος σκοτώση γυναίκα, πρέπει να παιδεύεται ως φονεύς τόσων συμπολιτών, όσους ημπορούσε να γεννήση η γυναίκα εις την Πατρίδα προς διαφέντευσίν της (...).»

²⁶ ΑΛΕΞΑΚΗΣ 1980, 107-114 και σχετικά άρθρα στο διαδίκτυο (βλ. παραπάνω, υποσημ. 10).

κλησία γνωστοποιούσαν από τους πολεμόπυργους της γενιάς τους σε όλο το χωριό την απόφασή τους να είναι στο εξής «οχτροί» και να φυλάγονται, διότι επρόκειτο να σκοτώσουν είτε κρυφά είτε φανερά οποιοδήποτε μέλος της άλλης οικογένειας. Δεν επιτρεπόταν ο φόνος πριν από την επίσημη κήρυξη της «όχτηρας» και στόχος ήταν τα αρσενικά παιδιά και οι καλύτεροι, οι «κάλλιου» κάθε φάρας. Οι γυναίκες σπάνια φονεύονταν· δεν είναι, μάλιστα, σπάνιες οι περιπτώσεις που αναλάμβαναν εκείνες τον ρόλο του εκδικητή, αν δεν υπήρχαν άρρενες.

Ο εκδικητής σχημάτιζε το σχήμα του σταυρού στον τόπο του φονικού, για να μην τον κυνηγά το αίμα του νεκρού και γρηγοροθανατίσει και ο ίδιος.

Ενίοτε οι φάρες οδηγούνταν στην τρέβα / ανακωχή («αντουφέκιστη», «ατσαχάλευτη», μερική κ.λπ.), κυρίως για να ολοκληρώσουν τις εργασίες τους, αν είχαν γάμους, βαπτίσεις, γιορτές ή αν ο τόπος κινδύνευε από εχθρούς. Η παραβίαση της τρέβας εθεωρείτο μεγάλη μαπαμπεσιά.

Επίσης, όταν ο «κάλλιος», δηλαδή ο στόχος της εκδίκησης, κυκλοφορούσε με τον συνεβγαλτή-ξεβγαλτή, δεν επιτρεπόταν να τον σκοτώσουν.

Είχαν, μάλιστα, τη δυνατότητα με μια συγγνώμη, το λεγόμενο ψυχικό, να παύσει το φονικό, αλλά σπάνια το έπρατταν, από περηφάνια. Ένας άλλος τρόπος συμφιλίωσης ήταν η ψυχαδεφοσύνη, όταν το επιθυμούσαν και οι δύο και έδιναν τα χέρια.

Οι όροι του «Κανούν» στη βόρεια Αλβανία όριζαν ότι κάθε φόνος έπρεπε να γίνεται με μια σφαίρα κατάστηθα και κατά της διάρκειας της ημέρας, αφού πρώτα καλέσουν το θύμα με το όνομά του. Ο θύτης οφείλει να ειδοποιήσει την οικογένεια του θύματος και να κανονίσει τη μεταφορά της σορού του στο σπίτι, ενώ δεν επιτρεπόταν να σκυλεύσει τον νεκρό. Στο βιβλίο του Ισμαήλ Κανταρέ,²⁷ του διάσημου Αλβανού συγγραφέα, περιγράφεται η βεντέτα και το ανελέητο κυνηγητό της, προκειμένου να αποδοθεί δικαιοσύνη με αυτοδικία και πέρα από κάθε έννομη τάξη, η οποία ήταν και άγνωστη εκείνα τα χρόνια.

Στη γειτονική Αλβανία καταγράφονται περιπτώσεις, κατά τις οποίες οικογένειες είχαν κλειστεί επί πολλά χρόνια μέσα στις κούλιες,²⁸ προκειμένου να αποφύγουν την εκδίκηση. Είναι γνωστές οι εκδικήσεις με αυτόν τον τρόπο για τον θάνατο συγγενικού προσώπου και σε πολλά χωριά της περιοχής μας κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, όταν ο φόνος εξαιτίας κάποιας βεντέτας υποχρέωνε πολλούς κατοίκους των παρακείμενων χωριών να καταφεύγουν στο Σούλι για προστασία από τους εκδικούμενους, ή σε χωριά άλλης περιοχής, λ.χ. από τη Λάκκα προς την Πάργα και το Φανάρι και αντίστροφα, ενώ κάποιοι Σουλιώτες υποχρεώθηκαν να εγκατασταθούν στα παρασουλιώτικα χωριά, για να αποφύγουν την αντεκδίκηση, όπως προαναφέρθηκε. Το έθιμο, βέβαια, άρχισε να φθίνει μετά την ίδρυση του ελληνικού Βασιλείου και την αυστηρή αντιμετώπιση από τον νόμο όλων αυτών των

²⁷ ΚΑΔΑΡΕ 1978.

²⁸ Οι κούλιες ήταν οχυρωμένοι πύργοι ή κατοικίες. Ανήκαν στους αρχηγούς των φυλών ή στους εύπορους κατοίκους.

ενεργειών, με φυλακίσεις, ακόμη και με εκτελέσεις, όταν επρόκειτο για καταζητούμενους και επικηρυχθέντες ληστές.²⁹

Στην Κρήτη οι πρωταίτιοι μιας βεντέτας είτε μετανάστευαν σε άλλες περιοχές είτε πρόσεχαν ιδιαίτερα τις κινήσεις τους.

Ένας ακόμη τρόπος αντεκδίκησης και απόδοσης δικαιοσύνης ήταν η πυρπόληση της οικίας του δράστη, η οποία ισοδυναμούσε με εξορία. Ήταν ένα δραστικό μέτρο, το οποίο, ωστόσο, είχε ως συνέπεια την αποδυνάμωση των γενών και των περιοχών σε εποχές δύσκολες και επικίνδυνες για την ασφάλεια όλων των Σουλιωτών. Μια τέτοια πυρπόληση οικίας αναφέρεται και για τον Φώτο Τζαβέλα· η οικία του πυρπολήθηκε από τον ίδιο, σύμφωνα με τις πληροφορίες που διασώθηκαν, αλλά αυτό αμφισβητείται και ο εμπρησμός θεωρείται απόφαση της Γεροντικής-Πλεκεσίας.³⁰

Γεγονός πάντως είναι, όπως μας ενημερώνει ο Αδ. Κοραΐς, ότι στα τελευταία χρόνια οι Σουλιώτες αντικατέστησαν διά νόμου³¹ την εκδίκηση μετά φόνου με την τιμωρία του δράστη, η οποία συνίστατο στην κατάσκαψη του οικίας του και την απαγόρευση να την ξανακτίσει, πράγμα που ισοδυναμούσε με τη διά βίου εξορία του από τον συγκεκριμένο τόπο.

Το βαρύ πρόστιμο στο οποίο αναφέρεται ο Αδ. Κοραΐς, μπορούμε να το ταυτίσουμε με την εξαγορά του αίματος, θεσμός ο οποίος επικράτησε ως μια άλλη διάσταση του φόρου του αίματος και σε άλλες κοινωνίες που είχαν το ίδιο έθιμο στην παράδοσή τους.³² Η οικογένεια του φονέα ερχόταν σε διαπραγματεύσεις με την οικογένεια του θύματος και εξαγόραζε το αίμα με μεγάλο χρηματικό πρόστιμο, όπως ακριβώς συνέβαινε και κατά την ομηρική εποχή. Αυτό προϋπέθετε την εύπορη κατάσταση του φονέα και ήταν λογικό να συμβαίνει μεταξύ πλούσιων και φτωχών οικογενειών τα τελευταία έτη στο Σούλι.

Είναι βέβαιο πάντως ότι και οι Σουλιώτες, διαπιστώνοντας ότι το έθιμο αυτό είχε ως συνέπεια το ξεκλήρισμα οικογενειών με τον θάνατο των αρσενικών μελών τους, απαραίτητων στην άμυνα και τη διεξαγωγή του πολέμου, επέτρεψαν να ατο-

²⁹ Γνωστές είναι οι εκτελέσεις επικηρυγμένων ληστών, όπως ο Κώστα Νάσης και ο Γιώργος Κιάμος, είτε από τους χωροφύλακες είτε από συντρόφους τους, για να καρπωθούν τα εκ της καταδόσεως και θανατώσεως επικηρυγμένων ληστών ανταλλάγματα, χρηματικές αμοιβές ή χορήγηση αμνηστίας.

³⁰ ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ 1956, 161-163.

³¹ ΚΟΡΑΪΣ 1853, 47: «(...) Το δε μάλιστα τιμών τους Σουλιώτας και αποδεικνύον ότι γινώσκουσιν ου μόνον να υπερασπίζονται την ευκλεά των πατρίδα αλλά και να συντηρώσιν αυτήν διά καλών νόμων είναι ότι ίνα αποκόψωσι προορίζουσ ουχί τας μονομαχίας, διά παντός εις αυτούς αγνώστους, αλλά την βάρβαρον συνήθειαν να αλληλοκτονώσιν διά τας τυχούσας αιτίας, έθεσαν προ ολίγου νόμον, καθ' ον συγχωρείται παρ' αυτοίς να τιμωρώσιν τον φονέα διά βαρέος προστίμου, να κατασκάπτωσιν την επί πατρίου δάφους αυτού οικίαν και να του αφαιρώσι το δικαίωμα της ανορθώσεως αυτής (...).»

³² Αλβανία, Σερβία, Μαυροβούνιο και Κόσοβο.

νήσει σταδιακά θεσπίζοντας την οικονομική αποζημίωση. Ιδιαίτερα δε στον φόνο γυναίκας, σύμφωνα με τον Χρ. Περραιβό, το γένος του φονιά μπορούσε να αποτρέψει το κακό καταβάλλοντας μεγάλη αποζημίωση, αφού η ζωή της γυναίκας υπολογιζόταν με βάση τα τέκνα που θα μπορούσε να τεκνοποιήσει, όπως προαναφέρθηκε.

Η βεντέτα μπορούσε επίσης να πάψει να υφίσταται και να υπάρξει συμφιλίωση των δύο μερών –εκτός από την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης– και με την παρέμβαση κάποιου ιερέα, εάν είχε τη δύναμη και την πειθώ να καταπαύσει την έριδα και το μίσος. Στην περίπτωση αυτή η οικογένεια, διά του αρχηγού της, έδινε τον λόγο της τιμής της (μπέσα) ότι δεν θα χυθεί άλλο αίμα και αυτό όφειλαν να το τηρήσουν όλα τα μέλη της.³³

Η συμφιλίωση στο Μαυροβούνιο επιτυγχανόταν με τη μεσολάβηση των γηραιότερων ή των ιερέων.

Στην Κρήτη ο σασμός (σιάξιμο-φτιάξιμο, συμφιλίωση, διευθέτηση και συμφωνία – εκ του σιάζω) επραγματοποιείτο επίσης με μεσάζοντες-μεσίτες. Οι δύο οικογένειες έδιναν τα χέρια και επερχόταν συμφιλίωση και κατάπαυση του αίματος. Ο σασμός ισχυροποιείτο και με βάφτιση-συντεκνιά ή με γάμο μεταξύ των τέκνων των εμπλεκόμενων στη βεντέτα οικογενειών. Στην περίοδο δε της Βενετοκρατίας αναφέρονται περιπτώσεις συμβιβασμών, τους οποίους ακολουθούσε η υπογραφή συμφωνητικού ενώπιον συμβολαιογράφου-νοτάριου, με το οποίο επιβεβαιωνόταν η κατάπαυση των μεταξύ τους εχθροπραξιών και της αιματοχυσίας. Ακόμα και στα μέσα του 20ού αιώνα, όπως σημειώνει ο Ιωάννης Βαρδάκης, βρίσκουμε τέτοια πρακτικά συμφιλίωσης δημοσιευμένα σε τοπικές εφημερίδες.³⁴

Στη Μάνη «ένας τρόπος να αποφύγουν την εκδίκηση ήταν να συνοδεύονται από τρίτο πρόσωπο, διότι σε αυτή την περίπτωση δεν επιτρεπόταν η εκδίκηση. Η δε συμφιλίωση ή το ψυχικό είναι θεσμός, ο οποίος μόνο στη Μάνη παρουσιάζεται, και απαιτούσε μεγάλο απόθεμα ψυχικής μεγαλοσύνης».³⁵

Στο Σούλι, επίσης, η κατάπαυση των εχθροπραξιών επιτυγχανόταν με τη μεσολάβηση των γερόντων, όπως και κατά την ομηρική εποχή.

Πολλές φορές η συμφιλίωση μεταξύ οικογενειών και φαρών προέκυπτε και εξ ανάγκης, όταν απειλείτο από κοινό εχθρό η περιοχή, η τιμή και η ελευθερία τους.

³³ Ως ένδειξη αυτής της συμφιλίωσης οι γηραιότεροι τοποθετούσαν σταυρούς στις εξώπορτες των σπιτιών τους.

³⁴ ΒΑΡΔΑΚΗΣ 2008, 287-396· ΟΙ ΜΑΝΙΑΤΕΣ ΕΙΝΑΙ ΠΑΝΤΟΥ Χ.Χ.

³⁵ ΟΙ ΜΑΝΙΑΤΕΣ ΕΙΝΑΙ ΠΑΝΤΟΥ Χ.Χ.: «(...) Ο φονιάς προσερχόταν γονατιστός στο σπίτι της οικογένειας του θύματός του, φωνάζοντας “Ψυχικό! Ψυχικό! Ψυχικό!” Οι συγγενείς του θύματος ή δεχόντουσαν το ψυχικό ή το αρνιόντουσαν αλλά και σ’ αυτή την περίπτωση εκείνη την ώρα δεν τον πείραζαν και τον άφηναν ν’ αποχωρήσει ανενόχλητος. Εάν η Βεντέτα ήταν μακροχρόνια, τότε συνίστατο η Γεροντική από γέροντες του χωριού που πλησίαζαν τις δύο πλευρές με υψωμένες μαγκούρες (ραβδιά) για διαπραγματεύσεις συμφιλίωσης. Αν οι αντίπαλες παρατάξεις δεχόνταν τους όρους, γινόταν το σιάξιμο ή αγάπη και επισημοποιούνταν με κοινή διασκέδαση σε καπηλειό του χωριού (...)».

Στις περιπτώσεις αυτές παρενέβαιναν οι αρχηγοί των φαράων, οι ιερείς ή οι γέροντες-Πλεκεσία, οι έχοντες κύρος στο κοινωνικό σύνολο.³⁶

Η ίδια ανάγκη ώθησε τον Μάρκο Μπότσαρη να μην τηρήσει το έθιμο και να συμφιλιωθεί με τον αρματολό Γώγο Μπακόλα, ο οποίος εθεωρείτο, αν όχι ο φυσικός, ο ηθικός –με βεβαιότητα– αυτουργός της δολοφονίας του πατέρα του, Κίτσου Μπότσαρη. Και μολονότι όφειλε, τηρώντας την «γκιακμάρια» των προγόνων του, να εκδικηθεί τον θάνατό του με αίμα, ο Μάρκος έθεσε υπεράνω του εθίμου και της οικογενειακής του τιμής τη φιλότιμη Πατρίδα. Έδωσε το χέρι του στον δολοφόνο του πατέρα του στην τόκα³⁷ των Αρβανιτών και τον ασπάστηκε μαζί με τον θείο του, Νότη Μπότσαρη.³⁸

Ύπαρξη βεντέτας καταδείκνυε επίσης και η «λιθοσωρεία».³⁹ Στο χωριό Αλποχώρι Μπότσαρη υπάρχει τοποθεσία με αυτό το όνομα, «Λιθοσωρεία». Ο σχηματισμός λιθοσωρού σε έναν τόπο, όπου φονεύθηκε ένας άνδρας, αποτελούσε ένδειξη βεντέτας και η ύπαρξη παρόμοιας συνήθειας συναντάται και σε άλλες κοινωνίες, στις οποίες επικρατεί το ίδιο έθιμο. Οι κάτοικοι ή οι οικογένειες και τα γένη τοποθετούσαν τον λιθοσωρό, προκειμένου να γνωστοποιήσουν την πρόθεσή τους είτε να εκδικηθούν τον θάνατο του φονευθέντος μέλους της οικογένειας ή της πατριάς, ακόμη και προσώπου με δεσμό εξ αγχιστείας, είτε να ορίσουν τα όρια των κατεχόμενων βοσκοτόπων και οικισμών.

Η εξήγηση –εκτός της αιτιολόγησης περί κλειστών κοινωνιών– για την αυστηρή, παλαιότερα, τήρηση του σχετικού εθίμου, το οποίο και δεν αποτελούσε αποκλειστικό γνώρισμα της σουλιώτικης κοινωνίας, βρίσκεται στην ιδιοσυγκρασία των Πελασγών προγόνων μας. Πηγάζει δε από την πελασγική υπερηφάνεια και την ισχυρή και στους απογόνους τους αντίληψη για την ιδιαίτερη αξία της τιμής των γενών, απότοκο του πρότερου ένδοξου βίου αυτών των σπουδαίων καστροτεχνιτών, των «δίων Πελασγών», όπως ο Όμηρος τους ονομάζει (*Οδύσσεια* τ 175).⁴⁰

³⁶ Το αυτό συνέβαινε και στους Τσάμηδες. Βλ. POUQUEVILLE 1826, 566-567.

³⁷ Τόκα: η χειραγία και ο τριπλός ασπασμός (σταυροφίλημα), που ακολουθούσε τη συμφιλίωση και κάθε συμφωνία. Η τόκα καθιστούσε τους συμφιλιωθέντες και συμφωνήσαντες υπόχρεους τήρησης των συμφωνηθέντων διά βίου. Συνοδεύονταν από τον λόγο τιμής (μπέσα) και συνηθίζονταν σε συμφωνίες κάθε είδους μεταξύ των Αρβανιτών, όπως αγοραπωλησίες, γαμήλιες συμφωνίες (προίκα), ανακωχή σε καιρό πολέμου κ.ά.

³⁸ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ ²1947, 130: «(...) Του Μάρκου τον πατέρα τον είχε σκοτώσει ο Γώγος εις την Άρτα –τον έβαλε ο Αλήπασας– και είχαν όχτρια με τον Γώγον. Όταν ήρθε εις το Πέτα, φιλήθηκαν με τον Γώγον αυτός και ο Νότης και είπαν: “Ό,τι είχε γίνει τότε και σκότωσες τον άνθρωπό μας, σ’ έβαλε ο τύραγνος. Αυτά τώρα αλησμονήθηκαν και εις το εξής είμαστε φίλοι και αδελφοί. Και να τηράξωμεν το έργον τούτο.” Και φιλιώθηκαν (...)».

³⁹ ΨΙΜΟΥΛΗ 2005, 180-181.

⁴⁰ ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ χ.χ., 514: «Πελασγοί, οι, αρχαιότατοι κάτοικοι της Ελλάδος, επεκταθέντες από της πρώτης αυτών κατοικίας της περί την Δωδώνην της Ηπείρου εις την Θεσσαλίαν, Βοιωτίαν, Αττικήν και μέρος της Πελοποννήσου, μάλιστα δε την Αργολίδα και Αρκαδίαν. Ήτο έθνος ειρηνικόν και

Πολλά περιστατικά με πρωταγωνιστές και από τις δύο πλευρές, του θύτη και του θύματος, έχουν παραδοθεί μέσω της προφορικής παράδοσης σε παιδιά και εγγόνια⁴¹ και, μέσα από τη συμβίωση και τους ισχυρούς δεσμούς οικογενειών και πατριών, διαδόθηκε από γενιά σε γενιά το ηθικό χρέος και ο τρόπος με τον οποίο όφειλαν να αντιδρούν σε ό,τι θεωρούσαν ότι τους μείωνε ή τους ντρόπιαζε, ακόμη και αν αυτή η προσβολή ήταν ανάξια λόγου για τα δικά μας σημερινά κριτήρια. Ένοπλες συγκρούσεις, φονικά και αντεκδικήσεις μεταξύ οικογενειών, φαρών, ενίοτε και ολόκληρων χωριών για αφορμές που με τα σημερινά κριτήρια θα θεωρούνταν ασήμαντες, όπως η ζωοκλοπή ή η καταπάτηση των ορίων των βοσκοτόπων και των αγρών, ήταν συχνές στις περιοχές μας τόσο κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας όσο και μετά την απελευθέρωση του 1912, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των κατοίκων.

Το έθιμο τείνει να παραδοθεί πλέον στη λήθη, με ελάχιστες εξαιρέσεις, όπως αυτή της Σκόδρας, και σοφό θα ήταν οι διαφορές των ανθρώπων και των λαών να επιλύονται με τον διάλογο και τους κανόνες του νομικού μας πολιτισμού και όχι με αίμα.⁴²

γεωργικόν, το οποίον, αν και είχε τας ισχυράς εκείνας βραχώδεις ακροπόλεις (λαρίσσας), δεν ηδυνήθη επί μακρόν χρόνον να αντιστή εις τας αλληπαλλήλους επιδρομάς άλλων πολεμικών φυλών, και διά τούτο οι μεν υποταγέντες συνεχωνεύθησαν μετ' αυτών, οι δε απεχώρησαν εις αποικίας. Διό και ευρίσκονται Πελασγοί εν τη Μ. Ασία (περί την Κύμην, ένθα και Λάρισσα) σύμμαχοι των Τρώων, εν Κρήτη και αλλαχού υπ' άλλων συγγραφέων μνημονευόμενοι. Περί της τεκτονικής αυτών δεξιότητος μαρτυρούσι τα μέχρι της σήμερον έτι σωζόμενα ογκώδη λείψανα των πετρωδών ακροπόλεων αυτών, τα λεγόμενα Κυκλώπεια τείχη, εν Άργει, Τίρυνθι, Μυκήναις και αλλαχού. Διάφοροι τούτων θεωρούνται οι Τυρρηνιοί Πελασγοί, εις ους και μάλλον αρμόζει η εκ του πελάζω=πλάζω ετυμολογία, ως πειρατικόν βίον μετερχομένους και κατά θάλασσαν πλανωμένους. Υπάρχουσιν όμως και άλλαι ετυμολογίαι ουχ ήττον αμφίβολοι και άτοποι [οίον η εκ του πάλαι και γέγα, οιονεί: Παλαιγενείς, η εκ του πελός (=μέλας, φαιός) και άργος (πεδιάς), οιονεί: κάτοικοι των χαμηλών πεδιάδων, η εκ του πέλω και άργος: διατρίβοντες εν τοις πεδίοις]. Ο μύθος παραδίδει ως γενάρχην του έθνους τούτου τον Πελασγόν, αυτόχθονα κατά την Αρκαδικήν παράδοσιν, κατά δε τον Αισχύλον υιόν του Παλαίχθονος, όστις εβασίλευεν εν Άργει, ότε επήλθεν ο Δαναός, κατ' άλλην δε παράδοσιν ήτο υιός του Διός και της Νιόβης».

⁴¹ Η δική μου οικογένεια και ο προπάππος μου, σύμφωνα με την προφορική από γενιά σε γενιά παράδοση και τις μαρτυρίες των κατοίκων, εγκατέλειψε το χωριό του, Άσσο-Νάσσιμη της Λάκκας Σουλιού, λόγω βεντέτας, και κατέφυγε στην Ανθούσα της Πάργας. Νυμφεύθηκε την προγαγιά μου, εκ Καστρίου Φαναρίου καταγόμενη, και εγκαταστάθηκε στο χωριό της, όπου και δημιούργησε την οικογένειά του.

⁴² Στο άρθρο αντλήθηκαν στοιχεία από την αφιερωματική ενότητα στο Σούλι με τίτλο «Σουλιώτες, οι απροσκόνητοι αετοί της Ηπείρου», η οποία περιλαμβάνεται στο υπό έκδοση βιβλίο μου *Στοιχεία Τοπικής Ιστορίας Λάκκας Σουλιού*.

Αρχαία

ΓΑΚ – Αρχαία Νομού Κέρκυρας, Φ7/189, Μητροπολίται, Ιερόθεος ο Κερκύρας Αρχιεπίσκοπος, σ. 6

Πηγές – Βιβλιογραφία

- ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ελευθέριος Π., 1980, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, διδ. διατριβή, Αθήνα
- ΒΑΡΔΑΚΗΣ Ιωάννης Γ., 2008, Η βεντέτα εν γένει και ιδιαίτερα στην Κρήτη, *Τάλως* 16, 287-396
- DRAGOVAJA Muharem, 1996, *A Comparative Study of the Customary Laws of Mountain Communities in Albania and Dagestan*, Tirana
- DURHAM Edith Mary, 1990, *Brenga e Ballkanit dhe vepra të tjera për Shqipërinë dhe Shqipëtarët*, Tiranë
- GJECOVI Shtjefën, 1933α, *Kanuni i Lekë Dukagjinit, vepër e Shtjefën Gjecsorit ribotohet sipas botimit të vitit 1933 shtypur në Shkodër*, <http://agrbes.freehostia.com/KanuniiiLekeDukagjinit.pdf> (πρόσβαση: 10.11.2021)
- GJECOVI Shtjefën, 1933β, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, <http://www.vatrarberesh.it/biblioteca/ebooks/kanuni.pdf> (πρόσβαση: 10.11.2021)
- HOFMANN Johann-Baptist, 1974, *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, μτφρ. Αντώνιος Δ. Παπανικολάου, Αθήνα
- HOLLAND Henry, 1815, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia &c, during the years 1812-1813*, London
- KADARE Ismail, 1978, *Prilli i thyer*, Tiranë
- ΚΟΡΑΗΣ Αδαμάντιος, 1853, *Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως του πολιτισμού εν Ελλάδι*, μτφρ. Α. Κωνσταντινίδης, Αθήνα
- ΚΟΥΤΣΟΝΙΚΑΣ Λάμπρος, 1863, *Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. 1, Αθήνα
- ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ Ιωάννης (1839-1891), ²1993, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τ. 2, τχ. 1-10, *Αλή Πασάς, Κουρέντα και Τσαρκοβίτσα, Κατσανοχώρια, Μαλακάσι, Ιερά Σκηνώματα, Ζαγόρι, Πωγόνι, Ζαγόρι, Σούλι*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα
- ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ Ιωάννης, ²1947, *Στρατηγού Μακρυγιάννη Απομνημονεύματα*, κείμενον, εισαγωγή, σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη, τ. 1, Αθήνα
- ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ Ιωάννης, *χ.χ.*, *Λεξικόν Ομηρικόν*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα
- ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ Χριστόφορος, 1956, *Ελληνική Επανάσταση. Άπαντα Χριστοφόρου Περραιβού*, Πρόλογος Νίκος Βέης, Επιμ. Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα
- ROUQUEVILLE Francois Charles Hugues Laurent, 1826, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, Paris
- ΨΙΜΟΥΛΗ Βάσω, 2005, *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα

Διαδικτυακές πηγές

FLASH TEAM, 2020, Βεντέτα Κρήτη: Εκδίκηση από τη Μινωική εποχή στα Ανώγεια. Η μα-

- νιάτικη, ο σασμός και οι μεσίτες, *Flash Team*, <https://www.flash.gr/greece/1602299/venteta-kriti-ekdikisi-apo-ti-minoiki-epoxi-sta-anogeia-i-maniatiki-o-sasmos-kai-oi-mesites-vids-pics> (πρόσβαση: 10.11.2021)
- JOSEPH Brian, COSTANZO Angelo & SLOCUM Jonathan, χ.χ., Albanian Online, Lesson 4: Geg, *The University of Texas at Austin, Linguistics Research Center*, <https://lrc.la.utexas.edu/eieol/albol/40> (πρόσβαση: 10.11.2021)
- ΖΑΒΑΛΑΝΗ Ενσίλντα, χ.χ., Kanun: Η Αλβανική Βεντέτα, *Powerpolitics*, <https://powerpolitics.eu/%CE%B6%CE%B1%CE%B2%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%BD%CE%B7-%CE%B2%CE%B1%CE%BB-%CE%BA%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%BD/> (πρόσβαση: 10.11.2021)
- Η ΒΕΝΤΕΤΑ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ, χ.χ., Μάνη – Η ηθογραφία της Μάνης – Η βεντέτα της Μάνης, *Manipedia*, http://www.manipedia.com/p/blog-page_5095.html#.YIK1MnhByM8, (πρόσβαση: 10.11.2021)
- ΟΙ ΜΑΝΙΑΤΕΣ ΕΙΝΑΙ ΠΑΝΤΟΥ, χ.χ., Βεντέτα – Γδικιωμός, *Οι Μανιάτες είναι παντού*, https://oimaniateseinaiantou.blogspot.com/p/blog-page_904.html (πρόσβαση: 10.11.2021)